

İlk Dönem İslâmî İlimlerde Önemli Bir Merkez Tiflis

ALİ İPEK^a

Öz

Gürcistan ve buranın idare merkezi Tiflis, Hz. Osman döneminde (23-35/644-656) Habib b. Mesleme'nin başında bulunduğu Şam karargâhına bağlı İslâm ordusu tarafından barış yoluyla fethedilerek, hilâfet idaresine alındı. Tiflis, Müslümanlar tarafından bir yandan ordugâh ordu karargâhı olarak kullanılırken diğer yandan bir bölgenin idare merkezi olmaya devam etmiştir. Habib b. Mesleme, bundan sonra sürdürdüğü fetih hareketleriyle bu ülkenin tamamına yakın bölümünü İslâm hâkimiyetine kattı (25-33/645-653).

Gürcistan'da kurulan İslâm hâkimiyeti, öncelikle Müslümanların burada yerleşmelerinin önünü açtı. İslâm dininin Gürcüler arasında İslâmiyet'in yayılmaya başlamasıyla, Müslüman Araplarla Gürcüler arasında hoş gövrüye dayalı bir hayat tesis edilmiştir. Bu ülke, İslâmî dönemde, siyaset ve ekonominin başını çektiği kültür faaliyetlerinde, medeniyet ürünlerinde zenginleşmenin kazanımına kavuştu.

Fetih sonrası Gürcistan'daki gelişmelerin önemli bir kısmının da ilmî faaliyetlerde seyrettiği görülmektedir. Müslümanların en yoğun olarak yerleştiği yerlerden biri olan Tiflis, yine bu alandaki gelişmelerin de öncüsü olmu, İslâmî ilimlerin tedrisi açısından zenginlik arz etmeye başlamıştı. Bu merkezdeki İslâmî ilimlerin temeli, Kays b. Sa'd el-el-Ensarî, Abdurrahman b. Cez' es-Sülemî gibi Sahabî, Tabiîn ve bunları takip eden ilk tabaka ilim erbabı tarafından atıldı. Tiflis'teki ilmî zenginliğin önemli bir kaynağını da, burada yerleşen Ehl-i Beyt'e mensup marifet ehlinin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ehl-i Sünnet yolunun takip edildiği bu şehirde, Hadis ilminin tedrisi öne çıkıyordu. Tiflis'te Hadis İlmi tedrisinin öne çıktığı,

^a Doç. Dr., İğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
[ali_ipek025@myinet.com]

İslâmî ilimlerin diğer alanları ve farklı bilim dallarında da , “Tiflisî” nisbesiyle meşhur çok sayıda ilim ehlinin yetiştiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tiflis, İslâm, İlim, Habib b. Mesleme

Tbilisi As An Important Centre In Early Islamic Sciences

Abstract

Georgia and its administrative centre, Tbilisi, was peacefully conquered and taken under caliphate administration by the Islamic Army led by Habib ibn Maslama that was dependent on the Headquarters of Damascus in the time of the Caliph Uthman (23-35/644-656). Tbilisi was selected as an army headquarters as well as an administrative centre. With the conquest campaigns that he maintained, Habib ibn Maslama included almost the whole country under Islamic rule (25-33/645-653).

Islamic domination that was established in Georgia primarily led to settlement of Muslims here. As Islam began to spread among Georgians, the two societies began to fuse and a fair life based on mutual tolerance became possible. In its Islamic period, this country enjoyed an enrichment in cultural activities and products of civilization based on flourishing politics and economy.

It is seen that, after the conquest, a significant part of the developments in Georgia was those that related to science. As one of the places where Muslims were settled dominantly, Tbilisi pioneered such scientific developments and began to enrich in terms of the education of Islamic sciences. The foundation of Islamic sciences in this centre was laid by such Sahabah as Qais bin S'ad al-Ansarî, such Tabi'un as Abdur Rahman bin Jaz' al-Sulami and the first generation of scholars that followed them. It is understood that another important source of the scholarly richness in Tbilisi was the Marifa circle that settled here and who were members of the Ahl-Al-Bayt. Education on the science of Hadith was dominant in the city, where the path of the Ahlus Sunnah. It is known that many scholars known with their title "Tiflisî" were grown in Tbilisi in many other branches of Islamic sciences in addition to Hadith and also in different scientific branches.

Key Words: Tibilis, Islam, Science, Habib Ibn Maslama

Giriş

Tiflis'in İslâm Hâkimiyetine Alınışı

Gürcistan, İslâmî fetihler öncesinde siyasî bir kargaşa içinde bulunuyordu. Bu sırada Gürcistan'ın doğu ve güney kısımlarında Hazarlar, batı bölümünde ise Bizanslılar hüküm sürmekteydi. Ayrıca, İranlılar da her fırsatta bu ülkeyi yeniden ele geçirmenin mücadelesi içerisindeydi. Din ve mezhep farklılığından kaynaklanan rahatsızlıklar ise durmak bilmiyordu.¹ Bütün bunlar, bölgede sürdürülecek İslâmî fetihlerin başarıya ulaşmasında önemli bir rolü olacaktı. Ülkede siyasî birlik olmadığı gibi, bunlarda sıkıntılar da sürekli mevcuttu.

Harp sanatında maharetiyle tanınan Habib b. Mesleme,² Ermeniy'e'nin fethinden sonra Gürcistan'a varmak ve burayı da İslâm hâkimiyetine katmayı planlıyordu.³ Şam ordusunun başında bulunan bu ünlü komutan, yolu üzerinde daha önce Sısakların (Sakalar) yaşadıkları ancak Hazarlar ve Ermeniler tarafından istilaya uğrayan Siuni'yi (Karabağ)⁴ fethettikten sonra, Gürcistan üzerine yürüdü.⁵ II. Stefanos (639-663), Gürcistan halkının yönetiminin başında bulunuyordu.⁶ İslâm ordusunun yaklaşmakta olduğunu duyan Gürcistan halkının bir kısmı paniğe kapılarak, mal varlıklarını saklayıp dağlara, ormanlara kaçmışlardı.⁷ Gürcüler bu sırada İslâm ordusuna karşı mukavemet gösterebilecek bir güce sahip değillerdi.⁸

¹ Belâzurî, Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-Buldân*, nşr. A.Enis et-Tabba'-Ö. Enis et-Tabba', Beyrut 1987, s. 273; *Gürcistan Tarihi*, Gürcüce'den çev. Marie Félicité Brosset, Türkçe çev. Hrand D. Andreasyan, notlarla yayına hazırlayan Erdoğan Merçil, Ankara 2003, s. 198; Allen, W.E.D., *A History of the Georgian People*, London 1932, s. 79.

² İbn A'sem el-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed, *Kitâbu'l-Fütûh*, Beyrut 1986, I, 342; el-Ezdî, Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah *Kitâbu Fütûhi's-Şam* nşr. V. Nasolis el-İrlandî, Kalkuta 1854, s. 35.

³ Belâzurî, *Fütûh*, s. 284; Yakut el-Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut 1955, II, 36.

⁴ İbn Hurdâdbih, Ubeydullah b. Abdullah, *el-Mesâlik ve'l- Memâlik*, nşr. M.J. De Goeje, Brill 1889, 123; Moses Khorenatsi, *History of the Armenians*, İngilizce çev. Robert W. Thomson, London 1980, s. 9 1; Minorsky, V., *A History Of Sharvan And Darband*, Cambridge 1958, s. 15.

⁵ Belâzurî, *Fütûh*, s. 282; Ahmed b. Zeynî Dehlan, *el-Fütûhâtu'l-İslâmiyyeBa'de Muziyyi'l-Fütûhâti'n-Nebeviyye*, Kahire t.y., I, 119.

⁶ Bk. Belâzurî, *Fütûh*, 278; *Gürcistan Tarihi*, s. 198; Allen, 79; Fayiz Necib İskender, *el-Fütûhâtu'l-İslâmiyye Li Bilâdi'l-Gürc*, İskenderiye 1988, s. 85.

⁷ *Gürcistan Tarihi*, s. 235.

⁸ *Gürcistan Tarihi*, s. 208, Brosset'in hususi notu, A; Ma'sumî, "Tiflis", *Edebi-i Farsî, Der Kafkaz*, Tahran 1382, C. V, s. 157.

Bu bakımdan Gürcistan (Gürzan/İberya) Patriği, Nkli-Nikolay/Thfly-Theophil adında bir elçiyi Habib b. Mesleme'ye göndererek, barış teklifinde bulundu.⁹ Habib b. Mesleme, bunun üzerine Tiflis halkına hitaben, Curzan – Ormuz (Hürmüz)¹⁰ eyaletindeki Mancalis (Manglis) bölgesinden gönderdiği bir mektupla, aile başına bir dinar cizye vermeyi kabul ettikleri takdirde tekliflerini olumlu karşılayacağını bildirdi.¹¹ Gürcülerin, İslâm ordu komutanının ileri sürdüğü bu şartı kabul etmeleri üzerine Habib b. Mesleme, Tiflis halkına, bölgedeki köyleri, kasabaları da içine alan bir Aman-nâme yazdı. Bu ünlü komutanın, bizim en bilginimiz, iradesi, muhakemesi güçlü, Allah'ın emirlerini ve kitabını çok iyi bilenlerden biri olarak tavsif ettiği Abdurrahman b. Cez' es-Sülemî'yi yazmış olduğu mektup ve Aman-nâme'yi okumak, aynı zamanda Gürcü halkına İslâm dinini tanıtmak üzere Tiflis'e gönderdi.

Yazılan Aman-nâmede şu hususlara yer veriliyordu : “Gürcüler'in, ev başına bir dinar cizye ödemeleri şartıyla dinlerine dokunulmayacağını, canlarının, mallarının, manastırlarının ve havraları koruma altına alınacağını sözü veriliyordu. Cizyeleri aza indirmek için evler birleştirilmeyecek, Müslümanlar da bu miktarı yükseltmek için haneleri bölmeyecekti. Allah ve Resulü'nün düşmanlarına karşı mücadelede Müslümanlara tavsiyede bulunma, yol gösterme ve elden geldiği kadar güç vermekte yardımcı olunacaktı. Gürcü halkı, Müslümanların haberi olmadan bir saldırıya uğradıklarında, bundan sorumlu olunmayacak ve bu durum antlaşmanın bozulduğu anlamına gelmeyecekti. İhtiyaç duyulduğunda, bir geceliğine misafir edilecek bir Müslüman'a, kitap ehlinin helal olan yemek ve içeceklerinden verilecekti. Müslümanlardan biri yanlarında herhangi bir şekilde alıkonulduğunda, hemen en yakın Müslüman topluma teslim edilecekti. İslâm dinini kabul edip, namazını kılan biri Müslümanların kardeşi olacak, aksi takdirde cizye verme yükümlülüğünü yerine getirecekti.

⁹ Belâzurî, *Fütûh*, s. 284-285; Yakut, II, 36; *Gürcistan Tarihi*, 208; Mirza Balâ, "Gürcistan", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul, 1993, II, 265.

¹⁰ Tiflis'ten önce Gürcistan'ın (İberya) başşehri Mtskheta'nın güneyinde bulunan Armozi (Armostica yahut Harmozica) olması nedeniyle, buraya Hürmüz/Ormuz memleketi denilmiş olmalı. Bk. Manandian, H. A., *The Trade And Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, ed. N. G. Garsoian, Lisbon. 1965, s. 115; Allen, s. 78; İskender, *Fütûhât*, s. 47, not, 18.

¹¹ Belâzurî, *Fütûh*, s. 264; Brosset, s. 208, hususi not, A; Mirza Balâ, *İA*, II, 265.

İşte Bunlar sizin lehinize ve aleyhinize olan şeylerdir. Rabâh'ın yazdığı bu Aman-nâme'ye İyaz, Haccâc ve Abdurrahman b. Halid şahitlik ettiler. Ben de, Allah'ı, Meleklerini ve Mü'minleri şahit gösteriyorum. Şahit olarak Allah (c.c.) kâfidir".¹² Bu durumda, Gürcistan'daki kaleler ve şehirlerin kapıları İslâm ordularına açılmış oldu. O dönemde bu ülkenin başşehri, aynı zamanda Doğu Gürcistan, Kartli bölgesi için bir kale konumunda ve buranın merkezi olan Tiflis barış yoluyla fethedilerek, bu ülkenin İslâmî döneminin temelleri de atılmış oluyordu (25/645-46).¹³ Bu şehrin fethi, aynı zamanda Habib b. Mesleme'nin Ermeniye fetihlerinde vardığı en son noktayı oluşturmaktaydı.¹⁴

Aralarında Sahabîlerin de bulunduğu Habib b. Mesleme komutasındaki İslâm ordusu, anlaşmanın tamamlanması üzerine, Gürcistan'ın kalbi mesabesinde olan Tiflis'e yerleşti. Bu şehir ilk defa Asr-ı Saâdetten gelme ve o zamana en yakın bir Müslüman toplumla tanışıyordu. Ne var ki İslâm hâkimiyetini kabullenemeyen ve bu nezih insanları tanıyamayan halktan bir kısmı ile, Gürcü prensleri Mir ve Arçil bu şehri terk ederek, Karadeniz'e yakın yerlere, özellikle de Mingreli'ye geçmişlerdi.¹⁵

İkbalî açılan, kültür ve medeniyette daha zenginleşecek olan Tiflis, bundan sonra hem İslâm ordu karargâhı, hem de hilâfet adına burada görev yapacak olan Müslüman emirlerin merkezi durumuna getirilmiştir.¹⁶ Nitekim fetih sonrası Tiflis'in ilk emiri olan Habib b. Mesleme, hem idarî alanda ve hem de garnizon komutanı olarak askerî sahada icraatlarını sürdürmüştür. Gürcü halkının çoğunlukta yaşadığı bu bölge, esas itibarıyla öteden beri coğrafî, siyasî, askerî ve ticaret alanları gibi çok yönlü de bir öneme

¹² Habib b. Mesleme'nin Gürcü halkına yazdığı mektup ve Ama-nâme'deki hususlarla ilgili bk. Ebü Ubeyd el-Kasım b. Sellâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, Kahire 1353, s. 210-211; Taberî, V, 150; Belâzurî, *Fütûh*, s.283,284.

¹³ Bk. Belâzurî, *Fütûh*, 79; ¹³ Keith Hitchins, "Georgia", *Encyclopaedia Iranica*, New York 2001, X, 465; İskender, *Fütûhât*, s.34, 89; Abbaskuli Aka Bakıhanuf, *Gülistan-ı İrem*, Bakü 1970, s. 7.

¹⁴ Ya'kubî, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. El-Vazih, *Târîhu'l-Ya'kubî*, Nefes 1358 II, 168; Belâzurî, *Fütûh*, s. 283; Yakut, II, 36.

¹⁵ Allen, s. 79; Met Çonatako-İzzet, *Kafkasya Tarihi I*, İstanbul 1330, I, 56; Grousset, René, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras yay., İstanbul 2005, s. 194

¹⁶ Brosset, s. 208, hususi not, A; İskender, *Fütûhât*, s. 89.

haizdi.¹⁷ Bu bölgenin fethedilmiş olması Müslümanlara, Gürcistan'ın kuzey-batısındaki yerleşim merkezlerinde hâkimiyet kurmalarının da yolunu açmaktaydı.¹⁸

Tiflis'te İlk İslâmî Tedrisat

İslâmî fetih sonrası Gürcistan'daki gelişmelerin önemli bir kısmı da eğitim-öğretim ve ilmî faaliyetlerde yaşandı. Başkent Tiflis, eğitim alanındaki gelişmelere de öncülük etmekteydi. Müslümanların en yoğun olarak yerleştiği yerlerden biri olan Tiflis,¹⁹ İslâmî ilimlerin tedrisi, bilim faaliyetlerinin sürdürülmesi açısından da zenginlik arz etmeye başlamıştı. Bu bakımdan Tiflis'ten çok sayıda ilim ehlinin çıkmış olduğu görülmektedir.²⁰

Tiflis'te ilk öğretim faaliyeti, Habib b. Mesleme'nin İslâm dininin tebliği, öğretilmesi görevi ile bu şehre gönderdiği ve Tabiîn'in büyüklerinden olduğu anlaşılan,²¹ Abdurrahman b. Cez' es-Sülemî ile başladı. Tavûs ve Mücâhid b. Cübeyr gibi önemli râvîlerden hadis rivâyet eden Kays b. Sa'd b. Ubâde el-Ensârî el-Hazrecî de, Tiflis'e yerleşen Sahabîlerden biriydi.²² Buna göre Kays b. Sa'd, hayatının bir bölümünü Tiflis'te geçirerek, bu şehirde vefat ettiği bilinen ilk Sahabeydi. İnsanlara yol göstermekte yıldızlar mesabesinde bulunan Ashaptan biri olan Kays b. S'ad'ın da Tiflis'te hem eğitim ve hem de öğretimde hizmet vermiş olması muhakkaktı. Dolayısıyla bundan sonra Tiflis'te sürdürülecek eğitim-öğretim faaliyetleri ve burada yetişecek ilim ehli şahsiyetlerin temeli, içlerinde

¹⁷ İbn Havkal, Ebû'l-Kasım en-Nusaybî, *Kitabu Sureti'l-Arz*, Beyrut t.y, s. 292; Kazivinî, Zekeriyya b. Muhammed, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut 1969, s. 318; Manandian, *The Trade*, s. 135.

¹⁸ Bk. İskender, *Fütühât*, s. 88-89.

¹⁹ Ya'kubî, II, 371; Belâzurî, *Fütüh*, s. 284, 295.

²⁰ Bk. es-Sem'anî, Ebû S'ad Abdülkerim b. Mahmud, *el-Ensâb*, nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Dâru'l-Cenân, I, 471-72; Yakut, II, 43.

²¹ Bk. İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Üstü'l-Gâbe fî Marifeti's-Sahâbe*, Beyrut 1989, I, 335; İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fadl Ahmed, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Mısır 1328, I, 233.

²² İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fadl Ahmad, *Tehzibü't-Tehzib*, www.alwaraq.net., s. 1297. Enes b. Mâlik'in ifadesine göre Hz. Peygamber, Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi Medine'de asayişle ilgili işleri yürütmekle görevlendirmişti. İbn Hibbân, Kays b. Sa'd'm, Sıffin savaşında Hz. Ali'nin öncü birliğinin başında bulunduğunu, 58/677-78 yılında Muâviye b. Ebî Süfyan'dan kaçarak Tiflis'e yerleştiğini ve Abdülmelik döneminde (65-86/685-705)burada vefat ettiğini söylüyor. Bk. İbn Hacer, *Tehzib*, 1297.

Sahabîlerin de bulunduğu Tabiîn ve bunları takip eden ilk dönem ilim erbabı Müslümanlar tarafından atılmıştır.

Tiflis'teki ilmî zenginliğin önemli bir kaynağını da, bu şehirde yerleşen Ehl-i Beyt'e mensup marifet ehlinin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi tespit edilemeyen, Tiflis Nakîbi Seyyid Tahir (Hz. Hasan kolundan) b. Ebî Muhammed b. Ubeydullah b. el-Hasan b. İdris'in, bu şehirdeki Ehl-i Beyt'ten ailelerin hizmetini yürüttüğüne yer verilmektedir.²³ Nisabûr (Nişapur) eşrafından Seyyid Ebu'l-Ganâim (Hazma Hibetullah b. Muhammed), kendi zamanında (429-523/1037-1128) Tiflis'teki Seyyid ailelerin varlıklarını sürdürdüklerini kaydetmektedir.²⁴

İlk İslâmî dönemde Kafkasya'da, Derbent'ten Tiflis'e hadis ilminin ve bu alanda yetişen ilim ehlinin öne çıkmış olması dikkat çekmektedir.²⁵ Ayrıca Tiflis'teki Müslümanlar Ehl-i Sünnet yolunu takip etmekteydi. X. asır İslâm coğrafyacılarından İbn Havkal, her iki konudaki gözlemlerini, "Tiflis Müslümanları kadim mezhepleri olan Ehl-i Sünnet üzerine bulunuyorlar, hadis ilmine de çok önem veriyor ve bu ilimde yetişen şahıslara saygı gösteriyorlardı" ifadeleriyle kaydedilmektedir.²⁶

Tiflis'te Hadis ilminin yanı sıra Fıkıh, Usul-i Fıkıh, Soy Bilimi ve Tababet gibi alanlarda da ilim ehli şahsiyetlerin yetişmiştir.

a) Hadis

Dönemin İslâmî ilimler merkezi durumuna gelmiş olan Tiflis'te, hadis ilminde yetişen ulemanın daha ağırlıklı olduğu anlaşılmaktadır.

1- Ebû Bekir et-Tiflisî (Muhammed b. İsmail b. es-Serî b. Benûn) bu şahıslardan biridir. Ebû Bekir'in babası Nişabûr sakinlerindendi ve kendisi

²³ Beyhakî, Zahiruddin, *Lübâbu'l-Ensâb ve'l-Elkâb ve'l-A'kâb*, www.alwaraq.net, s. 65.

²⁴ Abdu'l-Gafir el-Farisî, el-Hafız Ebu'l-Hasan b. İsmail, *el-Halkatu'l-Ülâ Min Târîhi Nisâbûr el-Muntahab Mine's-Siyâk*, İntihâb, el-Hafız Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. el-Ezher, *el-Muntahab Mine's-Siyâk*, İntihâb, el-Hafız Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. el-Ezher es-Sarifîni, İ'dâd. Muhammed Kâzım el-Mahmudî, Kum hş.1362/1403 hk., s. 317. Zamanın ilim erbabından Hadis toplamak ve yazmak için diyar,diyar dolaşan Ebu'l-Ganâim, bu konuda en önde gelenlerden biri olarak telakki ediliyor. Ebu'l-Ganâim, bazen da Hadis almak istediği ilim ehli şahısları evine davet ederek, kendilerinden istifade ediyordu. Böylece de hafızasında önemli sayıda bir Hadis birikim olmuştu. Bk. *Siyak*, s. S.317; İsfahanî, *Hilye*, X, 13.

²⁵ Bk. Yakut, II, 37; İbn Havkal, s. 292; Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir, *Ahsenü't-Tekasım fî Ma'rifeti'l-Ekâlim*, nşr. MJ. De Goeje, Leiden 1906, s. 378.

²⁶ *Kitâbu Süreti'l-Arz*, s. 292.

de bu şehirde dünyaya gelmişti.²⁷ Ancak Onun, daha sonra Tiflis'te yerleşmiş olduğu yahut tedrisat için bir müddet burada kalarak “et-Tiflisî” nisbesini almış olabileceği akla gelmektedir.

Hadis ilminde mahir olan Ebû Bekir, riyazî hayatı, güzel ahlakı, gösterişten uzak hali, devamlı Kur'an'la meşgul oluşu ve irfan sahibi Sufî biri olarak tanınmaktaydı.²⁸ Ebû Bekir, hadis ilminde sıkı, sadûk olarak bilinmekte,²⁹ çok sayıda hadis rivâyet ettiğine yer verilmektedir.³⁰ el-Hâkim Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hafız, Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed, Ebû Ya'lâ Hazma b. Abdülazi gibi, Ebu'l-Abbas el-A'sam ashabından yüksek sened sahibi ravîler, Onun hadis aldığı hocaları arasında bulunmaktadır.³¹ Ebu'l-Kasım İsmail b. Muhammed, Ebu'l-Kasım Ahmed b. İbrahim ve daha birçokları Ebû Bekir et-Tiflisî'den hadis rivayet etmişlerdir.³²

2- Ebû Abdullah et-Tiflisî, bahsi geçen Ebû Bekir et-Tiflisî'nin oğludur. 373/983-84 tarihinde dünyaya gelen Ebû Abdullah'ın uzun künyesi, İsmail b. Muhammed es-Sarî Benûn b. Ahmed et-Tâcir en-Nisâburî olarak kaydedilmektedir.³³ Ebû Abdullah, dinî hayatındaki disiplini ve şahsi kemalâtıyla şöhret bulmuştur. Dedesi gibi o da ticaretle uğraşıyor, ticaret erbabı arasında eminliği ve dürüstlüğü ile tanınıyordu.³⁴

Ticaretin yanı sıra hadis ilmiyle de meşgul olan Ebû Abdullah et-Tiflisî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihran ve Muhammed b. Ahmed b. Ali es-Sıbgî gibi zamanının ilim ehlerinden hadis almıştır.³⁵ Ne zaman vefat ettiği bilgisine yer verilmeyen Ebû Abdullah'ın kendinden sonra da soyunun Tiflis'te çocukları ve akrabaları tarafından devam ettirilmiş olduğu kaydedilmektedir.³⁶

²⁷ Es-Sem'ânî, *Ensâb*, I, 471; Ez-Zehbî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *el-İber fî Târihi Men Gaber*, www.alwaraq.net. s. 303; İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Abdullah, *Târihu Dimaşk*, tahkik, Amr b. Garame el-Ömerî, Dâru'l-Fikr, 1415/1995, XI, 423.

²⁸ es-Sem'ânî, *Ensâb*, I, 471; Abdülgafir, *es-Siyâk*, s. 59.

²⁹ Bu hadis ıstılahıyla ilgili bk. Abdullah Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul 1987, s. 132, 138.

³⁰ es-Sem'ânî, *Ensâb*, I, 471.

³¹ Aynı yer. Ayrıca bk. Abdülgafir, *es-Siyâk*, s. 59

³² es-Sem'ânî, I, 472

³³ Abdülgafir, *es-Siyâk*, s. 183.

³⁴ Aynı yer.

³⁵ Bk. Aynı yer.

³⁶ Aynı yer.

3- Aslen Tiflisli olan Muhammed b. Beyân b. Humrân el-Medainî de,³⁷ hadis ilminde mahir, sünnî bir ilmî şahsiyettir.³⁸ Öğrenimini Bağdat'ta ikmal eden Muhammed, babasından ve Hammâd b. Zeyd el-Ezdî (öl. 179/795) gibi ilim erbabından hadis rivayetinde bulunmuştur.³⁹ Muhammed b. Beyân'ın, 225/839-40 yılında ikinci bir nisbesi olan Medâin'de vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁰

4- Ebû Ahmed Hamid b. Yusuf b. el-Hüseyn de, Tiflis'ten çıkan tanınmış ilim erbabından biriydi. Sem'ânî'nin, Tiflis ehlerinden dediği Ebû Ahmed,⁴¹ bazı kaynaklarda, bu şehirde yetişen Meşâhir-i Ulemadan biri olarak kaydedilmektedir.⁴² Tiflis'ten Bağdat'a gelen Ebû Ahmed, bu şehirde ve daha başka merkezlerde ilim tahsilinde bulunmuştur.⁴³ Temyîz ve fazilet sahibi, Muhaddis Ebû Ahmed, Kudüs'te (Beytü'l-Makdis) Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. ahmed el-Beyhakî'den, Mekke'de ise Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Akulî'de hadis dersleri aldı. Ali b. Muhammed es-Savî'nin kendisinden rivayette bulunmuş olduğu bu Tiflisli allâmenin 482/1089-90 yılında Şam'dan ayrıldığı ve bu tarihten sonra da vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁴

5- Zehebî, hadis ilminde yetişmiş Tiflis'in ilim erbabından birinin de İbn Aliyyek olduğunu kaydetmektedir.⁴⁵ Uzun künyesi, Ebu'l-Kasım Ali b. Abdurrahman b. el-Hasan en-Nîsâburî olan İbn Aliyyek, Ebû Nuâym el-İsfahanî gibi çok sayıda ilim ehlerinden hadis rivayetinde bulundu. Onun,

³⁷ Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekr ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Medinetü's-Selâm*, tahkîk, Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1422/2001, II, 452; İbn Mâkûlâ, Hüseyn b. ali b. Ca'fer Ebû Abdullah, *el-İkmâl fî Ref'i Arîzi'l-İrtiyâb Ani'l-Esmâ ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, tahkîk, Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Haydarabâd ed-Dekn, I, 221.

³⁸ Bk. İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, I, 221; Caparidze, Goça, "VIII-XIV. Yüzyıllarda İslâm Dünyasında Nisbe "et-Tiflisi", *Gürcistan ve Yakın Doğu Tarihi (Into the History of Georgia and the Near East)*, Tiflis 2012, s. 48.

³⁹ Bk. el-Bağdadî, *Târîh*, II, 452. beyân b. Mihrân, Ebû Hureyre ve İbn Sîrîn'e dayanan senedle Hadis rivayetinde bulunan önemli bir Muhaddis olarak görülüyor. Bk. Aynı yer.

⁴⁰ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, I, 221.

⁴¹ Es-Sem'ânî, I, 472. İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, V, 80.

⁴² Şemsettin Samî, *Kamusu'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul 1308, III, 1657.

⁴³ Es-Sem'ânî, I, 472; Yakut, II, 37; İbnü'l-Esîr, İzzeddin el-Cezerî, *el-Lübâb fî Tehzibi'l-Ensâb*, Bağdad, I, 218.

⁴⁴ Bk. es-Sem'ânî, I, 472; Yakut, II, 37.

⁴⁵ Zehebî, *el-Iber*, s. 3.

Ebu'l-Hüseyin el-Haffâf'tan da hadis aldığına yer verilmektedir.⁴⁶ İbn Aliyyek, Receb 468/1075-76'da Tiflis'te vefat etmiştir.⁴⁷

6- Tiflis'ten çıkan ilmî şahsiyetlerden birinin de Sâbit b. Bundâr b. Esed et-Tiflisî olduğu görülüyor. Ebû Nuâym el-Isbahanî, hakkında fazla bir bilgiye rastlanılmayan Sâbit b. Bundâr'ı, Isbahan'a gelerek, Hamid er-Refâ ve Ebû Ahmed b. Adil gibi ulamadan hadis nakleden ilim ehli arasında göstermektedir.⁴⁸

7- el-Hasan b. el-Hüseyin Ebû Ali et-Tiflisî, Dımaşk'ta bulunarak Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Yahya'dan, Mısır da ise Ebu'l-Hasan Abdülmelik gibi hadis erbabından rivayette bulundu. 458/1065-66 yılında Suriye'nin Sûr kentinde hadis öğretimi ile meşgul olan Ebû Ali et-Tiflisî'nin 460/1067-68 yılından sonra vefat etmiş olduğu kaydedilmektedir.⁴⁹

8- İbnü'l-Mâristaniyye olarak tanınan Ubeydullah b. Ali el-Bağdadî, hadis rivayetinde muteber sayılmıyor, yalancılıkla itham edilmektedir. Ubeydullah'ın annesi halk arasında "el-Maristaniyye" olarak tanındığı için, kendisine de "İbnü'l-Maristaniyye" lakabı verilmiştir. Ubeydullah, ömrünün sonlarında Tiflis'e yerleşmiş, Erbil, Musul ve diğer merkezlerde hadis öğreniminde bulunmuştur. Fıkıhta Hambeli mezhebinde söz sahibi olan Ubeydullah, ilim öğrenmekte âdeta doymak bilmiyordu. O, bu duyumsuzluğu nedeniyle olmalı ki hayatta kendisine ulaşamadığı ilim ehlinde bile ders aldığı iddiasında bulunmaktadır. İlimde bu derece ilimde hırs gösteren Ubeydullah, 588/1192 yılının sonlarında Tiflis'te vefat etmiştir.⁵⁰

b) Fıkıh

1-Ebû Sa'd el-Beyyâ' et-Tiflisî, Şafîî fıkhında tanınmış, mutemet ve muteber ilim ehlinde biriydi. Uzun künyesi, Mes'ud b. Abdurrahman b. el-Hasan olan el-Beyyâ', Ebû Hafs ve Ebû Bekir Ahmed b. Mansur el-Bezzâr

⁴⁶ Aynı yer.

⁴⁷ Aynı yer.

⁴⁸ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-Isbhânî, *Kitâbu Zikri Ahbâri Isbahân*, Leydın 1931, s. 240.

⁴⁹ Bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XII, 81.

⁵⁰ İbn Hacer el-Askalanî, Şihâbuddîn Ebu'l-Fadl Ahmed, *Lisânu'l-Mîzân*, Beyrut 1390/1971, s. 650.

es-Sufî gibi ulemadan ders aldı. Hakkında fazla bilgi bulunmayan el-Beyyâ' et-Tiflisî, 11 Cemadiyelahir 490/1096-97 yılında dünyadan irtihal etmiştir.⁵¹

2- Mahmud b. Yusuf b. el-Hüseyn et-Tiflisî, el-Berzendî, Tiflisli bir ailenin çocuğudur. Doğum tarihiyle ilgili bilgiye rastlanmaktadır. Bağdat'ta Nizamiye müderrislerinden Ebû İshak eş-Şîrazî'den Fıkıh dersi alarak, bu alanda kendini yetiştirdi. Mahmud et-Tiflisî, hocası Ebû İshak, Ebî Ya'lâ b. el-Ferra ve Ebu'l-Ganâim b. el-Me'mun gibi ilim ehlerinden de hadis dersleri almıştır. Bu alanda da söz sahibi olduğu anlaşılan Mahmud et-Tiflisî'nin 550/1155-56 yılından sonra vefat ettiği düşünülmektedir.⁵²

3- Şafîî fıkıhında yetişmiş olan el-Mübârek b. Muhammed b. Ali el-Musevî de Tiflis'te yetişen İslâm ulaması arasında yer almaktadır.⁵³ Hakkında fazla bilgi bulunmayan el-Mübârek, fıkıh dersini, Vasit ulamasından Yahya b. er-Rebi' b. Süleyman'dan aldı.⁵⁴ Yahya b. er-Rebi' b. Süleyman b. Harrâz ise, önce babasından, sonra Bağdat Nizamiyesi müderrislerinden en- Necîb es-Sühreverdi'den almış, Nisâbur'a geçerek, burada da Muhammed b. Yahya'nın tedarisatına katılmıştı.⁵⁵

Sübki, el-Mübârek b. Muhammed'in iki bölüm üzerine tertip ettiği bir kitabının bulunduğunu ve müellifin bu eserini 644/1246 yılının Rebiulahir ayında tamamladığını kaydedilmektedir⁵⁶ Dolayısıyla bu tarihte hayatta olan el-Mübârek'in ne zaman vefat ettiği ise bilinmemektedir.

4- Ömer b. Bundâr b. Ömer b. Ali, Kadı Ebu'l-Feth Kemâleddin et-Tiflisî, daha çok fıkıh alanında meşhur olmuş ilmî şahsiyetlerden biridir. Şafîî fıkıhında kendini yetiştiren Ömer b. Bundâr, 601 veya 602/1204-5 yılında dünyaya geldi.⁵⁷ Bilhassa Usûl-i Fıkıh ve Münazara ilminde öne çıkan Kadı Ebu'l-Feth, tedarisat ve fetva hizmetlerinde bulunarak, vekaleten

⁵¹ Abdülğafir, *es-Siyâk*, s. 666.

⁵² Bk. es-Sübki, *Tabakât*, V, 294.

⁵³ Sübki, *Tabakât*, VIII, 355; Ma'sumî, "Tiflis", *Edeb-i Farsî Der Kafkaz*, Tahran 1382, V, 116.

⁵⁴ Sübki, *Tabakât*, VIII, 355.

⁵⁵ Aynı eser, VIII, 393.

⁵⁶ Aynı eser, VIII, 355; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Beyrut, XIII, 415.

⁵⁷ es-Sübki, *Tâcüddin Ebî Nasr Abdülvahhâb b. Ali b. Abdülkâfi, Tabkâtu's-Şafîyyeti'l-Kübrâ*, tahkik, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv-Mahmûd Muhammed et-Tanahî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye (y.t.y), VIII, 309; İbn Kesîr, İmâdüddin Ebu'l-Fadl Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1978, XIII, 309. Leyla Kerimyan, "Tiflisî", *Dânişnâme-i Cihan-ı İslâm*, Tahran 1382, VII, 745.

Dımaşk Kadılığı görevine getirildi.⁵⁸ İmam Nevevî'nin (Muhyiddin Yahya b. Şeref)(öl. 676/1277), kendisinden Usul-i Fıkıh dersi almış olması,⁵⁹ Kemâleddin et-Tiflîsî'nin bu ilim dalında ne kadar rusûh peyda ettiğini göstermektedir. Zamanının bu ilmî şahsiyeti, Ebu'l-Müneccî b. Ellettî'den hadis dersi almış,⁶⁰ Ebû Amr b. es-Salah'ın ilim meclislerinde de bulunarak, kendisinden istifade etmiştir.⁶¹

Kadı Ebu'l-Feth, Moğolların Şam'ı ele geçirmeleriyle (654/1256), Hülagu tarafından Şam'la birlikte el-Cezîre ve Musul Kadılığı'na asaleten tayin edildi.⁶² Kadıyu'l-Kudat olarak da gösterilen Ömer b. Bundâr,⁶³ Şam Kadılığı'nda bulunduğu sırada Müslümanları, Moğolların zulmünden korumuş, canlarına dokunmalarının, mallarına el koymalarının önüne geçmiş ve elinden geldiği kadar onlara yardımda bulunmuştu.⁶⁴ Kadı Ebu'l-Feth, ailesinin kalabalıklığı ve ihtiyacının zaruret derecesinde olmasına rağmen istiğna yolunu tercih ederek, dünya malına iltifat etmemiş, Tiflis'ten Kahire'ye uzanan yetmiş yıllık bir ömürde hak etmediği hiçbir şeye elini sürmemiştir.⁶⁵

Ne var ki Moğolların bölgedeki etkinliklerinin son bulmasıyla, bazı insanların düşmanca yaklaşımlarına ve kötü isnatlarına maruz kalan Kadı Ebu'l-Feth, önce Şam'dan Haleb'e geçerek burada kadılık görevinde bulundu. Ancak kısa bir zaman sonra bu görevden de azledilen bu ilmî şahsiyet, buradan Mısır'a geçti. Kahire'ye yerleşerek, zamanının çoğunu Adiliye medresesinde tedrisatta bulunmak ve ilmî mütalaâlarla geçiren Kadı Kemâleddin, 14 Rebiulevvel 672/1273-74 yılında yetmiş yaşlarında vefat

⁵⁸ ez-Zehabi, Ebû Abdullah Şemsüddin Muhammed, *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz*, nşr. The Dairatu'l-Ma'arifi'l-Osmania, Haydarabad 1377/1958, IV, 1491; Sübkî, *Tabakât*, VIII, 309.

⁵⁹ Zehabî, *Tezkire*, IV, 1471; el-Kütübî, Muhammed b. Şakir, *Fevâtu'l-Vefeyât*, tahkik, İhsan Abbas, Beyrut 1973, IV, 266.

⁶⁰ Uzun künyesi Abdullah b. Ömer b. Ömer b. Zeyd olan eş-Şeyh Ebu'l-Müneccî b. Ellettî, hadiste yüksek senede sahip olup Bağdat, Halep, Dımaşk ve Kerek'te çok sayıda hadis erbabından rivayette bulunarak, adını her tarafâ duyurmuş ve sahasında âdeta tek adam durumuna gelmişti. Ellettî, 635/1237-38 yılında Bağdat'ta vefat ederek, Dâr-ı Bekâya irtihal etti. Bak. Safedî, Salahuddin Halil b. Aybek, *Kitâbu'l-Vafî Bi'l-Vefeyât*, tahkik, Ahmed el-Arnâvut-Türki Mustafâ, Beyrut 1420/2000, s. IV, 202.

⁶¹ Bk. Sübkî, *Tabakât*, VIII, 309.

⁶² Sübkî, *Tabakât*, VIII, 309; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 267; İbnü'l-İmâd, Abdulhay el-Hanbelî, *Şezeratü'z-Zehab fi Ahbâri Men Zeheb*, Beyrut t.y., VII, 589.

⁶³ Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 267.

⁶⁴ Sübkî, *Tabakât*, VIII, 309; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 276.

⁶⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 589.

ederek, Karafe'de defnedildi.⁶⁶ Zehebî, Kadı Kemâleddin Ömer Bundâr'ı, Mısır'da vefat eden Şafîî fukahasının büyüklerinden biri olarak kaydedilmektedir.⁶⁷

c) Tasavvuf

1- el-Megazilî es-Sufî olarak bilinen Enes b. Abdülaziz Ebu'l-Kasım, Tiflisli Tasavvuf erbabındandır. El-Megazilî, Bağdat'a gelerek burada yerleşmiş, zamanının Nizamiye Müderrisi allâme Şeyh Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî'nin⁶⁸ sohbetlerine katılarak, kendisinden fıkıh dersi de almıştı.⁶⁹ el-Megazilî, es-Sühreverdî ile birlikte Ebu'l-Muzaffer Hibetullah b. Ahmed b. Muhammed b. eş-Şiblî ve Ebi'l-Feth Muhammed b. Abdülbakî gibi ilim ehlerinden de hadis almışlardı.⁷⁰ Tiflisli bir ailenin çocuğu olan Sufî Ebu'l-Megazilî'nin doğum tarihi ile ilgili bir kayıt bulunmasa da, kendisinin 620/1223 yılında vefat ettiği kaydedilmektedir.⁷¹

2- Tasavufî yönüyle öne çıkan Necmüddin es-Sufî, Sabit b. Tavân b. Ahmed, Tiflis'in tanınmış ilim ehlerinden biriydi. Ebu'l-Bekâ et-Tiflisî unvanıyla da tanınan Necmüddin, Fıkıh, Usul-i Fıkıh, Arap Edebiyatı, Sülûk (Riyazet) ve Şiirde de marifet sahibi idi.⁷² O, Tasavvuf öncülerinden Şihâbüddin es-Sühreverdî'nin⁷³ önde gelen müntesiplerinden biri olarak kaydedilmektedir.⁷⁴ es-Sühreverdî, kendisine olan bağlılığı ve ilmindeki kemâli nedeniyle, Necmüddin es-Sufî'ye eserlerini tashih izni de vermişti.⁷⁵

⁶⁶ Sübkî, *Tabakât*, VIII, 309; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 589.

⁶⁷ Bk. *Tezkire*, IV, 1491.

⁶⁸ Şeyh Ebu'n-Necîb Abdülkahir b. Abdullah'ın şeceresi, Hz. Ebû Bekir es-Sıddık'a çıkıyor. Bağdat'a gelerek, Hadis, Fıkıh ve diğer Kur'an ilimlerinde kendini yetiştiren es-Sühreverdî, daha sonra zühdt ve Tasavvuf yolunu benimsedi. Bağdat Nizamiyesinde Hadis dersleri veren Ebu'n-Necîb, kısa bir süreliğine de Dımaşk'ta kaldı (558/1162-63). Sühreverdî, tekrar Bağdat'a dönerek burada vefat etti. Bk. Yakut, III, 289-90.

⁶⁹ Salahuddin Halil b. Aybek es-Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi Bi'l-Vefeyât*, thakîk, Ahmed el-Arnâvut-Türki Mustafa, Beyrut 1420/2000, s. 1310.

⁷⁰ Aynı yer.

⁷¹ Aynı yer.

⁷² Safedî, *el-Vâfi*, X, 290.

⁷³ Marifet ehlinin önde gelenlerinden biri olan Şeyh Şihabüddin Ömer b. Muhamed b. Abdullah eş-Şafîî, 539/1144-45 Zencân yakınındaki Sühreverd köyünde dünyaya geldi. Bağdat'ta Hibetullah b. eş-Şiblî'ye intisap eden Sühreverdî, aynı zamanda Abdülkadir Geylanî'nin sohbetlerinde de bulundu. Şeyh Sühreverdî, Muharrem 632/1234-35 yılında Bağdat'ta vefat etti. Bk. İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 268-270; Yakut, III, 289-290.

⁷⁴ Safedî, X, 290.

⁷⁵ Aynı yer.

Bağdat İnşâ Dîvanından Mısır'a elçi olarak gönderilen Necmüddin Ebu'l-Bekâ et-Tiflisî, çok güzel bir kitabet ve inşâ becerisine sahipti. Onun bu konuda bazı telifatının bulunduğu da yer veriliyor.⁷⁶ Dinî hayatında riyazet ve nefis terbiyesinde mücahede yolunu seçen Ebu'l-Bekâ et-Tiflisî, 631/1233-34 yılında Bekâ âlemine irtihal etmiştir.⁷⁷ Tiflis'in çıkardığı Tasavvuf erbabından olan Necmüddin es-Sufî, ölümünden önce kitaplarını Şemîsâtiyye Hankâhına vakfetmişti.⁷⁸

d) Tıp

Tiflis, dinî ilimlerin yanında fen bilimlerinden de tanınmış ilmî şahsiyetlerin çıktığı bir merkezdir. Tıp alanı ve bu sahada meşhur olmuş bir iki Müslüman bilim adamı bunun bir örneğini oluşturuyor.

1- İsa Rakkî et-Tiflisî, bunlardan biriydi. Döneminde meşhur Müslüman tabipler arasında yer alan İsa et-Tiflisî, tıp ilminin yanı sıra birçok ilim dalına da vukufiyeti vardı. Hastalıkların tedavisinde büyük bir maharet ve başarı gösteren bu ünlü doktorun, alanıyla ilgili ve farklı bilim dallarında birkaç da telifatının bulunduğu kaynaklarda yer verilmektedir.⁷⁹ Süryanîce'ye de vakıf olan İsa et-Tiflisî, bu dilde yazılmış Tıpla ilgili bazı kitapları Arapça'ya tercüme etmiş, bunun için de doktor olarak hizmetinde bulunduğu, Hamdanîlerden Halep Emiri Seyfüdevle'nin (303-356/915-966) ihsanına mahzar olmuştu.⁸⁰ Ne var ki zamanında tanınmış bu ünlü Tabibin doğumu ve vefatıyla ilgili kaynaklarda bir bilgi verilmemektedir.

2- Hubeys b. İbrahim b. Muhammed et-Tiflisî, VI.(M. XII.) asırda yaşamış, başta Tıp ilmi olmak üzere, Astronomi, Edebiyat, Arap Dili ve Edebiyatı ile Lügat alanlarındaki çalışmalarıyla tanınmış ilmî şahsiyetlerden

⁷⁶ Aynı yer.

⁷⁷ el-Kütübî, *Fevât*, I, 270

⁷⁸ Aynı yer.

⁷⁹ Dih Huda, *Lügat-nâme*, Tahran 1325, s. 114, 822; Ş. Samî, *Kamus*, III, 1658.

⁸⁰ Ş. Samî, *Kamus*, III, 1658; Behram, "Tiflis", *Danişnâme-i Cihan-ı İslâm*, V, 734; Dih Huda, *Lügat-nâme*, s. 114, 822. Abdullah b. Hamdan'ın oğlu olan Seyfüdevle Ebu'l-Hasan Ali, 303/915 yılında Haleb'i Ahmed b. Saîd el-Kilâbî'den alarak, bu kente sahip oldu. Seyfüdevle vefatından sonra Meyyafârkin'de annesinin türbesine defnedildi. Bk. İbn Hellikân, III, 401-405; el-Kütübî, *Fevât*, IV, 99.

biridir⁸¹ Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Kılıç Arslan'ın (1155-1192) muasırı olan Hubeş et-Tiflîsî, bazı eserlerini bu sultanın adına telif ettiği yahut O'nun emriyle yazmış olduğunu kaydetmektedir.⁸² Tababet alanındaki bilgisi ve maharetiyle şöhret bulan Hubeş'in, Eyyûbî meliki, Meliküzzahir'in veziri Sa'düddeve'nin iki hâzık doktorlarından biri olduğu anlaşılmaktadır.⁸³ Bu meşhur tabip ve bilginin, "Vucûhu'l-Kur'an" adlı eserini Konya'da yazmış olduğu kaydından, O'nun birkaç yıl bu şehirde ikamet ettiği anlaşılmaktadır.⁸⁴

Hubeş et-Tiflîsî'nin doğumuyla ilgili kesin bir tarih verilmiyor. Ancak Onun, yazmış olduğu "Kanunu'l-Edeb" adlı eserinin telif tarihi olan 545/1150-51 senesinden otuz yıl önce dünyaya gelmiş olabileceği düşünülmektedir.⁸⁵ Nitekim O'nun vefat tarihinin 600/1203 veya 629/1231-32 yılında olabileceği yönünde değerlendirmeler mevcuttur.⁸⁶ Ebu'l-Fadl b. İbrahim b. Muhammed yahut Ebu'l-Fadl Hüseyin b. İbrahim b. Muhammed et-Tiflîsî olarak da kaydedilen Hubeş, Kemalüddin, Şerefüddin ve Cemalüddin gibi unvanlarla da maruftu.⁸⁷

Hubeş b. İbrahim et-Tiflîsî'nin Kayseri'de bulunduğu bir sırada yazmış olduğu "Beyânu's-Sinaât"⁸⁸ adlı eserini neşre hazırlayan İrec Afşar, mukaddimesinde, bu ünlü bilginin telifatını sıralayarak, her biriyle ilgili tanıtımda bulunmaktadır.

a) Beyânu's-Sinaât. Hubeş'in bu eserini yirmi bir bâb üzerine tertip ettiğini ve sanatla ilgili bazı önemli bilgilerin yer aldığını kaydeden

⁸¹ Kehhâle, *Mu'cem*, III, 189; Hubeş b. İbrahim, *Beyânu's-Sinaât*, nşr. İrec Afşar, (y.t.y), Mukaddime, s. 1; Dih-Hudâ, *Lügatnâme*, Cüz: 114, s. 822. Caparidze, VIII-XIV. Yüzyıllarda, s. 47.

⁸² Bk. Hubeş, *Beyân, Mukaddime*, s. 1. Kâtib Çelebî, Hubeş b. İbrahim'in, "Kâmilü't-Ta'bir" adlı eserini II. Kılıç Arslan adına telif ettiğini söylüyor. Bk. Kâtib Çelebî (Hacı Halife), *Keşf-El-Zunun An Esâmi'l-Kütübi Ve'l-Fünûn*, yay. Hazırlayanlar, Şerafettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, MEB, İstanbul 1971, II, 1379.

⁸³ Bk. İbn el-Kalânîsî, Hazma b. Esed b. Ali b. Muhammed, Ebû Ya'lâ et-Temîmî, *Zeylû Târîhi Dimaşk*, tahkik, Süheyl Zekkâr, Dimaşk 1403/1983, s. 39.

⁸⁴ Hubeş, *Beyân, Mukaddime*, s. 1.

⁸⁵ Aynı eser, s. 2.

⁸⁶ Bk. Kâtib Çelebî, *Keşf-El-Zunun*, II, 1379; Hubeş, *Beyân, Mukaddime*, s. 2; Kehhâle, *Mu'cem*, III, 189.

⁸⁷ Kâtib Çelebî, *Keşf-El-Zunun*, II, 1379; Hubeş, *Beyân, Mukaddime*, 3.

⁸⁸ Bk. Mikail Bayram, "Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10, Konya 2001, s. 6.

Kâtib Çelebî, bunun bir kısmının Türkçe'ye tercüme edildiğini de söylüyor.⁸⁹

b) Takvîmü'l-Edviye. Arapça olarak kaleme alınan bu eserin birinci cetvelinde Arapça, Farsça, Süryanî, Latin ve Yunanca ilaç adlarına yer verilmekte, eserin ikinci cetvelinde ise, bu ilaçların mahiyetleri, faydaları, yan etkileri ve kullanım ölçeklerinden bahsedilmektedir.⁹⁰

c) Kanunu'l-Edeb. Müellifin 545/1150-51 yılında yazdığı bu eser, Arapça kelimelerin (kaidelerin) Farsça açıklamalarını ihtiva ediyor. Kâtib Çelebî, bu eseri nadide bir çalışma olarak değerlendirmektedir.⁹¹ Çok sayıda yazma nüshalarının bulunduğu bu eser, Sa'deddin Müstakim-zâde tarafından "Elsine-i Selâse" adıyla Türkçe'ye tercüme edildiği de kaydedilmektedir.⁹²

d) Kavâfi. Hubeyş et-Tiflisî'nin bu eserini II. Kılıç Arslan'ın emriyle telif ettiği ve 928/1521-22 tarihli bir nüshasının, Medrese-i Âli-i Sipehsalâr Kütüphanesinin 362. numarada kayıtlı bulunduğu, İrec Afşar'ın tespitleri arasında görülmektedir.⁹³ Bu kitabın mukaddimesinin bir bölümü "Tarîh-i Edebiyat Der İran'ın II/988'de yayınlanmıştır."⁹⁴

e) Kâmilü't-Ta'bîr. Hubeyş b. İbrahim'in en meşhur ve en çok revaç bulan eserlerinden biridir. Müellif, bu eserindeki bilgileri Danyâl Peygamber, İmam Ca'fer-i Sadık, İbn Sîrîn, İbrahim Kirmanî, Cabir Mağribî ve İsmail b. Eş'ab'ın rüya tabirlerindeki inançları ve açıklamalarına dayandırmaktadır. Müellif, II. Kılıç Arslan'ın mütalaaları için, rüya tabirlerini alfabetik sırayla Farsça olarak açıkladığını kaydetmektedir.⁹⁵ Kâtib Çelebî ise, bu eserin Sultan Süleyman'ın emriyle el-Hadî el-Bevârihî tarafından Türkçe'ye tercüme edildiğini söylüyor.⁹⁶ İlk baskısı 1265/1848-49 tarihinde Tahran'da yapılan bu eserin, çok sayıda yazma nüshası da bulunmaktadır.

Eserlerinden birkaçı tanıtılmaya çalışılan Hubeyş et-Tiflisî'nin diğer bazı eserleri ise Nazmu's-Sülûk, Lübâbu'l-Esbâb, Kâmilü't-Tedbîr,

⁸⁹ *Keşf-El-Zunun*, I, 261; Hubeyş, *Beyân, Mukaddime*, s. 6.

⁹⁰ Hubeyş, *Beyân, Mukaddime*, s. 6.

⁹¹ *Keşf El-Zunun*, II, 1310.

⁹² Aynı yer. Ayrıca bk. Hubeyş, *Beyân, Mukaddime*, s. 8-9.

⁹³ Bk. Hubeyş, *Beyân, Mukaddime*, s. 9.

⁹⁴ Aynı eser, s. 10.

⁹⁵ Aynı yer.

⁹⁶ Bk. *Keş El-Zunun*, II, 1379.

Kifâyetü't-Tıp, Mecmuâtu Resâil-i Tıbbiye, Melheme-i Danyâl, Medhal İlâ İlmî'n-Nücûm, Vücûhu'l-Kur'an, Cevâmiu'l-Beyân Der Tercüman-ı Kur'an, Takdîmu'l-İlac ve Bedrekatu'l-Minhâc'ı, İrec Afşar'ın "Beyânu's-Sinaat" a yazdığı mukaddimesinde genişçe alınmaktadır.⁹⁷

Soy Bilimi

Soy bilimi dalında (İlmü'l-Ensâb), Muhammed et-Tiflisî'nin öne çıktığı görülmektedir. Doğum tarihiyle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmeyen ve Al-i Beyt'in Hz. Hüseyin kolundan olduğu anlaşılan Muhammed b. el-Muhsin b. el-Hasan et-Tiflisî, Bağdat'ta ikamet etmiştir. İran'ın şehirlerini dolaşan Muhammed, takriben 480/1087 yılında Gazne'de vefat etmiştir. Muhammed et-Tiflisî'nin soy bilimi ile ilgili bir kısım tasnifatının olduğu da kaydedilmektedir.⁹⁸

Tiflis'ten çıkan İslâm ulemasının bahsi geçenlerden ibaret olamayacağı izaha hacet bırakmamaktadır. Horasan, Bağdat, Şam ve Mısır'a kadar İslâm dünyasının önemli merkezlerinde "Tiflisî" nisbesiyle tanınan daha birçok ilim ehlini görmek mümkündür.⁹⁹ Bunların ekserisi, kendilerini yetiştirmek için ilim yolunda seferber olarak bu şehirlere gitmişler, bazıları da görevleri nedeniyle buralarda bulunmuşlardır.

Sonuç

Gürcistan'ın merkezi Tiflis'in İslâm hâkimiyetine alınmasıyla, bu memlekette başta siyasî, dinî ve malî yönlerden bir rahatlama olmuştur. Bu durum birçok yönden gelişmelerin yaşanmasının da önünü açmıştır. Bu gelişmelerin bir kısmı da kültür ve bilim faaliyetlerinde görülmüştür. Tiflis'te İslâmî ilimlerin ilk adımı Sahabî, Tabiîn ve Ehl-i Beyt'e mensup şahıslar tarafından atılmıştır. Bunlardan sonra Tiflis'te başta hadis olmak üzere, fıkıh, tasavvuf ve İslâmî ilimlerin diğer dallarında çok sayıda ilim ehli yetişmiştir. Tıp, astronomi ve benzer fen bilim dallarında da, "Tiflisî" unvanıyla dönemin sayılır bilginleri çıkmıştır. Kültür ve medeniyet şehri Tiflis, bu haliyle, İslâmî ilimlerde önemli bir merkez olarak tanınır olmuştur.

⁹⁷ Bk. Kehhâle, *Mu'cem*, III, 189; Hubeys, *Beyân*, *Mukaddime*, s. 4-13.

⁹⁸ Bk. Kehhâle, *Mu'cem*, XI, 174.

⁹⁹ Bunlardan birkaçı ile ilgili bk. Caparidze, "VIII-XIV. Yüzyıllarda", *Gürcistan ve Yakın Doğu Tarihi*, s.47-55.

Kaynakça

- Abdu'l-Gafir el-Farisî, el-Hafız Ebu'l-Hasan b. İsmail, (hş.1362/1403 hk.), *el-Halkatu'l-Ûlâ Min Târihi Nisâbûr el-Muntahab Mine's-Siyâk, İntihâb*, el-Hafız Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. el-Ezher es-Sarîfînî, İ'dâd. Muhammed Kâzım el- Mahmudî, Kum.
- Abbaskulu Ağa Bakihanov, *Gülistan-ı İrem*, Bakü 1970.
- Allen, W.E.D., *A History of the Georgian People*, London 1932.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, İstanbul 1987.
- Bayram, Mikail, "Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 10, Konya 2001, ss. 1-11.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-Buldân*, nşr. A. Enis et-Tabba'-Ö. Enis et-Tabba', Beyrut 1987.
- Berdzenişvili Nikoloz -Simon Canişa, *Gürcistan Tarihi*, çev. Hayri Hayrioğlu, Sorun yay. 2. baskı, İstanbul 2000.
- Caparidze, Goça, "VIII-XIV. Yüzyıllarda İslâm Dünyasında Nisbe "et-Tiflisî", *Gürcistan ve Yakın Doğu Tarihi (Into the History of Georgia and the Near East)*, Tiflis 2012, ss. 47-55.
- Dasxorenci, Movses, *The History of the Caucasian Albanians*, İng.çev. C.L.F. Dowsett, London 1961.
- Dih-Hudâ, *Lügatnâme*, Tahran 1325.
- Ebû Nuâyım, Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî, *Kitâbu Zikri Ahbâri İsbahân*, Leydın 1931.
- Ebû Ubeyd el,Kasım b. Sellâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, Kahire 1353.
- el-Ezdî, Ebû İsmail Muhammed b. Abdullah, *Kitâbu Fütûhi's-Şam* nşr. V. Nasolis el-İrlandî, Kalkuta 1854.
- Grousset, René, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras yay., İstanbul 2005.
- Gürcistan Tarihi*, Gürcüce'den çev. Marie Félicité Brosset, Türkçe çev. Hrand D. Andreasyan, notlarla yayına hazırlayan Erdoğan Merçil, Ankara 2003.
- Halîfe b. Hayyât el-Uşfurî, (1414/1992), *Târîh*, nşnr. Süheyl Zekkâr, Beyrut.
- Hubeys b. İbrahim b. Muhammed Tiflisî, *Beyânu's-Sanâât*, nşr. İrec Afşâr.

- İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Abdullah, (1415/1995), *Târîhu Dimaşk*, tahkîk, Amr b. Garame el-Ömerî, Dâru'l-Fikr.
- İbn A'sem el-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed, *Kitâbu'l-Fütûh*, Beyrut 1986.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târîh*,(nşr. C. J. Tornberg), Beyrut 1982.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, (1989), *Üstü'l-Gâbe fi Marifeti's-Sahâbe*, Beyrut.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fadl Ahmed, *el-İsâbe fîa Temyizi's-Sahâbe*, Mısır 1328.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fadl Ahmad, *Tehzîbü't-Tehzîb*, www.alwaraq.net.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbuddin Ebu'l-Fadl Ahmed, (1390/1971), *Lisânu'l-Mîzân*, Beyrut.
- İbn Havkal, Ebû'l-Kasım en-Nusaybî, (t.y), *Kitabu Sureti'l-Arz*, Beyrut.
- İbn Hurdâbih, Ubeydullah b. Abdullah, *el-Mesâlik ve'l- Memâlik*, nşr. M.J. De Goeje, Brill 1889.
- İbn el-Kalânîsî, Hazma b. Esed b. Ali b. Muhammed, Ebû Ya'lâ et-Temîmî, (1403/1983), *Zeylû Târîhi Dimaşk, tahkîk*, Süheyl Zekkâr, Dimaşk.
- İbn Kesîr, İmâdüddin Ebu'l-Fadl Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1978.
- İbn Mâkûlâ, Hüseyin b. ali b. Ca'fer Ebû Abdullah, *el-İkmâl fi Ref'i Arîzi'l-İrtiyâb Ani'l-Esmâ ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, tahkîk, Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Haydarabâd ed-Dekn.
- İskender, Fayiz Necîb, *el-Fütûhâtu'l-İslâmiyye li Bilâdi'l-Kürc*, İskenderiye 1988.
- Kaegi, Woltere, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, çev. Mehmet Özay, Kaknüs yay., İstanbul 2000.
- Kâtib Çelebî (Hacı Halife), *Keşf-El-Zunun An Esâmi'l-Kütübi Ve'l-Fünûn*, yay. Hazırlayanlar, Şerafettin Yalıtıkaya-Kilisli Rifat Bilge, MEB, İstanbul 1971.
- Kazvinî, Zekerîyya b. Muhammed, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut 1969.
- Keith, "Georgia", *EF²*
- Lang, David Marshall, *Gürcüler*, çev. Neşenur Domaniç, Ceylan yay., İstanbul 1970.

- Leyla Kerimyan, "Tiflisî", *Dânişnâme-i Cihan-ı İslâm*, Tahran 1382.
- Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir, *Ahsenü't-Tekasım fî Ma'rifeti'l-Ekâlim*, nşr. MJ. De Goeje, Leiden 1906.
- Manandian, H. A., *The Trade And Cities of Armenia in Relation to Ancient World Trade*, ed. N.G.Garsoian, Lisbon 1965.
- Manandian, H.A., "Les Invasions arabes En Armenia", *Byzantion*, XVIII (1948), Vaduz 1964.
- Ma'sumî, "Tiflis", *Edebi-i Farsî Der Kafkaz*, Tahran 1382.
- Mes'udî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin, *Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, Beyrut 1965.
- Met Çonatako-İzzet, *Kafkasya Tarihi I*, İstanbul 1330.
- Minorsky, "Tiflis", *İA*.
- Minorsky, "Al-Kurdj", *El²*
- Minorsky, V., (1964), *Iranica*, y.y.
- Minorsky, V., *Studies In Caucasian History*, London 1953.
- Mirza Balâ, "Gürcistan", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul 1993.
- Moses, Khorenatsi, *History of the Armenians*, İngilizce çev. Robert W. Thomson, London 1980.
- Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Beyrut.
- es-Safedî, Salahuddin Halil b. Aybek, *Kitâbu'l-Vâfi Bi'l-Vefeyât*, thakîk, Ahmed el-Arnâvut-Türkî Mustafa, Beyrut 1420/2000.
- es-Sem'anî, Ebû S'ad Abdülkerim b. Mahmud, (y.t.y), *el-Ensâb*, nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Dâru'l-Cenân, I,
- Şemseddin Samî, (1308), *Kamusu'l-A'lâm*, İstanbul.
- es-Sübkî, Tâcüddin Ebî Nasr Abdülvahhâb b. Ali b. Abdülkâfi, (y.t.y), *Tabkâtu's-Şafîyyeti'l-Kübrâ*, tahkîk, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv-Mahmûd Muhammed et-Tanahî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (1407/1987), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut.
- Ya'kubî, Ahmed b. Ebî Ya'kub b. El-Vazîh, *Târîhu'l-Ya'kubî*, Nefes 1358.
- Yakut el-Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut 1955.

ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *el-İber fî Târîhi Men Gaber*,
www.alwaraq.net.

ez-Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, (1377/1958), *Kitâbu
Tezkiretü'l-Huffâz*, nşr. The Dairatu'l-Ma'arifi'l-Osmania,
Haydarabad.